

Įvadas

Simboliai yra glaudžiai susiję su visu žmogaus gyvenimu. Jie pastebimi kasdieninėje buityje, mene, religijoje. Be jų būtų neįmanoma išsakyti tiesos apie pasaulį. Psichologai yra nurodę, kad simbolizavimas labai svarbus tautų gyvenime. Simboliai turi didžiulę reikšmę kultūriniam identitetui. Kiekvienos atskiros kultūros savitumas remiasi jos simbolikos kalba.

Pasak vokiečių filosofo Oswaldo Spenglerio, simbolis yra tikrovės dalelė, atspindinti tai, ko protavimo keliu pranešti neįmanoma. Pavyzdžiui, ornamentas ant senovės graikų, arabų ar romaninio stiliaus vazos perteikia pasaulio pojūtį, kuris yra skirtingas kiekvienai iš minėtų kultūrų ir kuris žmones, naudojančius tuos ornamentus, išskiria iš žmonijos bei suvienija į atskirą grupę kaip graikų, arabų ar romaninės kultūros žmones¹.

Apie lietuvių liaudies ornamentų simboliką esame kalbėję atskiroje knygoje², tad šiame darbe temą išplėsime, kreipdami dėmesį į iškilias asmenybes, apžvelgdami, kokius simbolius iš praeities jos panaudojo arba naujus sukūrė.

Ši knyga radosi besidarbuojant Lietuvos kultūros tyrimų instituto ilgalaikėse programose, – gilinantis į Renesanso, Apšvietos epochos, vėliau – į XX–XXI a. pradžios Lietuvos kultūrą, ją kūrusias asmenybes, nuveiktus jų darbus. Tad į ją įtraukti ir publikuoti tekstai, kurie šiame leidinyje yra patikslinti bei papildyti. Tiriameji simboliai pasižymi tuo, kad kilmės požiūriu skiriasi. Kadangi autorė ne

¹ Spengler, Oswald. *Vakarų Europos saulėlydis. Pasaulio istorijos morfologiniai apmatai*, t. 1. Vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Margi raštai, 2018, p. 251–330.

² Usačiovaitė, Elvyra. *Lietuvių liaudies ornamentai. Valstiečių baldų puošybos ir simbolikos bruožai*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1998.

vienerius metus gilinas į baltų kultūrą, tai gana nedidelę tiriamo objekto dalį sudaro baltiški simboliai. Jie aptariami atsižvelgiant į tai, kiek senovės baltų kultūra domėjosi, apie ją rašė analizuojami knygoje kūrėjai. O štai kita knygos objekto dalis, didesnioji, yra tokie simboliai, kurie archajiškumu nepasižymi, priklauso profesionaliai kultūrai – yra sukurti Lietuvos menininkų ir mokslininkų. Trečiąją tiriamo objekto dalį sudaro analizuojamų simbolių kūrėjai, jų simbolinė prasmė.

Bet prieš tai bent trumpai prisiminkime simbolio definiciją ir jo aiškinimą. Jo istorija – ilga.

Terminas „simbolis“ yra tarptautinis žodis, kilęs iš graikų kalbos *σύμβολον*, kurio tiesioginė prasmė – sumesti į vieną vietą, sujungti. Antikinėje Graikijoje buvo toks paprotys, kad susitardami dėl ko nors ir norėdami patvirtinti savo susitarimą žmonės imdavę kokį nors draugų, pasiuntinių ar prekybos sandėrio dalyvių daiktą (pavyzdžiui, apyrankę, žiedą). Jį lauždavo pusiau, o vėliau susitikę turimas dalis sujungdavo, taip ankstesnį susitarimą paliudydami. Lygiai taip pat būdavo patvirtinamas ir ritualizuotas draugystės paprotys. Ilgainiui iš žodžio *simbolain* kilo kitas žodis *symbolon*, juo buvo vadinama toji specialiai sulaužyto daikto dalis. Iš žodžio *symbolon* yra atsiradęs tarptautinis žodis *simbolis*. Panašus paprotys gyvavo ir antikinėje Romoje. Bet čia tos dalys buvo iš pradžių vadinamos lotyniškai *tesera spinthria*, tai reiškia lentelę su užrašu, ženklą. Tai buvo specialūs apvalūs arba kampuoti monetos primenantys žetonai, padaryti iš molio, kaulo, bronzos, švino. Jie plačiai funkcionavo visuomeniniame gyvenime kaip atpažinimo ženklai, dar kaip įgaliojimai, įėjimo leidimai į tautos susirinkimus, teatrą, pirtį, cirką ir pan. Iš šios tradicijos vėliau išsirutuliojo užsimokėjimo atsiskaitymo ženklai – pinigų pakaitalas.

Senovėje, kai pažinimas buvo neatsiejamas nuo religijos, simboliai buvo religiniai. Tad termino *simbolis* raidoje nuo seno buvo svarbus jo vaidmuo religijoje. Antikos pasaulio religijose simbolis reiškė žmogaus susitikimą su anapusybe. Simboliais tapdavo ne tik materialūs daiktai (amuletai, žetonai ir pan.), bet ir tam tikri žodžiai bei sakiniai, kurie ryškūs, pavyzdžiui, pitagoriečių judėjime. Tam tikrais slaptąžodžiais būdavo įrodomas dalyvių tapatumas ir tuo pačiu, kaip tikėta, įgalintas aukštesnio – mistinio lygmens pasiekimas. Terminu *sumbo-*

los taip pat įvardyti pranašingi, iš dievo ateinantys ženklai, kuriuos aiškindavosi mesdami burtus. Didelės reikšmės *simbolio* sampratai turėjo vėlyvosios Antikos laikais išplitusi religinė filosofinė Neoplatonizmo kryptis, kuri gilinosi į alegoriinę dieviškumo reprezentaciją poetiniame tekste. Jamblichio (apie 245–apie 325) teigimu, skirtingiems pažinimo lygmenims reikalingos skirtingos diskurso formos. Mokslinį žinojimą geriausiai išreikšti vaizdais, o dieviškos kosmoso struktūros nusakymą – simboliais. Ritualinėje praktikoje simboliai geba suaktyvinti apeigas, prišaukti dievybę. Toliau šias mintis plėtojo Proklas (412–485). Pasak jo, kai buvo kuriamas pasaulis, visur pasireiškė simboliai. Kadangi materialusis ir dieviškasis pasauliai skirtingi, materialus tėra netobulas dieviškojo atspindys. Simbolius gali apčiuopti ne kiekvienas, geriausiai pavyksta poetui, filosofui ar ritualą atliekančiam asmeniui. Ilgą laiką Proklo simbolio idėjos neturėjo tiesioginės įtakos. Ypatingai išpopuliarėjo XVIII a. romantikų filosofų veikaluose³. Nors jos ankstyvosios krikščionybės amžiais dar per Dionisijų Areopagitą buvo perimtos sakramentų, būtybių hierarchijų aiškinimui. Be to, IX a., Dionisijaus kūrinius išvertus airių teologui Jonui Skotui Eriugenai (815–877), Viduramžiais prisidėjo prie Bažnyčios dievybės apraiškų Šventajame Rašte geresnio suvokimo. Vėliau Proklo palikimu klio vėsi Tomas Akvinietis (1225–1274). Bet ypač, kaip minėta, simbolio reikšmė Europoje išaugo drauge su romantizmu. Šios srovės mąstytojai ir literatai savo pasaulėvaizdį grindė skaitydami vėlyvosios Antikos neoplatonikus. Kritikavo anuo metu pernelyg įsigalėjusį racionalizmą. Kai kurių romantikų manymu, tiriant gamtą ir istoriją verta pasitelkti simbolius, kadangi jų pagalba galima pasiekti dieviškąją komunikaciją. Taip pat didelį dėmesį jie skyrė kalbai. Pasak Johanno Gottfriedo Herderio (1744–1803), estetikos uždavinys – ieškoti meno simbolizavimo logikos, kuri yra universali. Tam tikslui pasiekti sukūrė kalbos evoliucijos teoriją, kur svarbiausią vietą užėmė folkloras. Herderis, kaip žinia, į savo akiratį įtraukė ir lietuvių liaudies dainas, jomis žavėjosi. Literatūros kritikas Samuelis Tayloras Coleridge’as (1772–1834), Neoplatonizmo ir

³ *Encyclopedia of Religion*, second Edition, ed. Lindsay Jones. Vol. 13. USA: Thompson Gales, 2005, P. 8907–8908.

F. W. J. Schellingo (1775–1854) įkvėptas, vertino simbolį kaip priemonę fizine apčiuopama forma parodyti transcendentinę būtį⁴. Kai kurių romantikų teiginius yra paneigęs šių dienų mokslas, todėl jų daugiau neminėsime.

Matome, kad senovėje simboliai aiškinti religiniu požiūriu. Žymus rumunų kilmės prancūzų religijotyrininkas Mircea Eliade pridūrė, jog visi religiniai simboliai manifestuoja šventumą, kadangi yra susiję su dievybės apraiška – hierofanija. Įvairiose pasaulio religijose ypač ryškus akmenų simbolizmas. Tai neolito ir žalvario amžiaus vertikalūs akmenys luitai, graikų hermos, judaizmo masebos. Kupini simbolikos buvo altoriai – numeno (dievo) sostas arba stalas; simboliški dievų atvaizdai, apeigos.

Žymus egzistencializmo srovės atstovas, filosofas ir teologas Paulius Tiličas (1886–1965) simbolį taip pat siejo su religija, o transcendentinį veiksnį – su kultūra. Jis rašė apie simbolių būtinybę religijoje. Tilicho samprotavimu, kadangi Absoliutas yra nepaprasta, ypatinga būtis („pati sau“), o ne būtis tarp kitų būčių, ją galima nusakyti vien simboliais. Tik taip – per simbolius išreiškiamas ir žmogaus santykis su savuoju būties pagrindu⁵.

XIX–XX a. vystantis mokslams, atsirado nereliginiai simboliai, kurių funkcija – formalizuoti mokslo žinias. Tai matematikos, fizikos, chemijos, logikos ženklai ir formulės. Paprasti komunikacijos elementai būna tikslūs, vienos kognityvinės reikšmės ženklai. Skiriasi nuo simbolio, kadangi šis yra specifinis ženklas, išreiškiamas vaizdiniu ar garsiniu būdu, jo prasmė platesnė nei ženklo moksluose ar aplinkoje (piktogramų, nuorodų, susisiekiimo bei kitų nūdienos aukštųjų technologijų ženklų). Nors pagal išraišką simbolis taip pat yra ženklas, bet jis yra ypatingas ženklas⁶. Su prasmės pertekliumi, todėl pagal prasmę dažnai būna nevienareikšmis.

Žymiojo psichoanalizės atstovo Carlo Gustavo Jungo (1875–1961) teigimu, simboliai yra niekuo nepakeičiami žmogaus dvasinio gyvenimo komponentai.

⁴ *Encyclopedia of Religion*, P. 8907–8908.

⁵ Ten pat, p. 8912; Tillich, P. *Męstwo bycia*, Kolekcja *Znaki czasu*, Nr. 47. Paris: Editions du Dialogue Société d'Éditions internationales, 1983, s. 154.

⁶ Kardelis, Naglis. Simbolis kaip dalis ir visuma, *Filosofija. Sociologija*, 2005, Nr. 1, p. 3–8.

Tyrinėdamas kolektyvinę sąmonę, ją atskyrė nuo individualiosios. Pastaroji sudaro tik paviršinį žmogaus psichikos sluoksnį, einantį iškart už sąmonės slenksčio. Kolektyvinė sąmonė yra žymiai gilesnė nei individuali, neįgyjama iš asmeninės patirties. Jos turinį sudaro archetipai, taip vadinamos psichinio formavimosi pirminės sąlygos arba įvaizdžiai. Archetipai tai ne tik fiksuoti vaizdai, bet savotiškos galimybės, reguliuojančios mūsų pažiūrų į pasaulį principus. Jie apima įvairius archajinius vaizdinius, kurie siekia pirmykščius laikus. Archetipai gali būti dvejopi – tam tikrų iš kartos į kartą perduodamų figūrų pavidalu ir tam tikrų situacijų būdu. Tipiškos archetipinės situacijos gali būti „herojaus nuotyčiai“, „naktinė jūros kelionė“ ir t. t., o archetipinės figūros – „dieviškas vaikas“, „senas išminčius“, „šventas atsiskyrėlis“ ir kt. Archetipai būna įsikūniję mituose, pasakose, padavimuose, legendose, mistiniuose mokymuose, meno kūriniuose, sapnuose. Su sąmonės prasiveržimu archetipai tampa simboliais. Kalbėdamas konkrečiai apie Europos simbolius, autorius pastebi, kad mums, europiečiams, būdinga krikščioniška simbolika. Bet senieji simboliai Europoje pradėjo nykti nuo Reformacijos ir Protestantizmo laikų. Vėliau šis procesas gilėjo rutuliojantis mokslui ir technikai, kai vis daugiau žmonių liovėsi tikėję. Tačiau dvasiškai nuo to žmogui nėra lengviau. Senųjų simbolių praradimas neišvengiamai veda prie dvasinio visuomenės destabilizavimo, išsigimimo, ideologinio chaoso. Bažnyčia yra išlaikiusi senų archajinių vaizdinių apeigose, giesmėse, paveiksluose. Šių menų poveikis yra itin svarbus žmogaus sielai⁷.

Ilgainiui simbolio supratimas kito ir gilėjo simbolio sampratą siejant nebe su sąmone, bet su protu – žmogiškojo proto funkcija – simbolizuoti pažįstamą pasaulį. Universalią simbolio teoriją sukūrė Ernstas Alfredas Cassireris (1874–1945). Jo teigimu, simbolis yra esminė žmogiškojo pažinimo ir mąstymo forma. Autorius veikale „Simbolinių formų filosofija“ kultūrą apmąstė kaip nepertraukiamą kūrybos procesą, kur įgytą patirtį individas išreiškia vaizdais – simboliais.

⁷ Jung, Carl, Gustav. *Zugang zum Unbewussten. Der Mensch und seine Symbole*, von Marie-Louise von Franz G., u. a. Olten und Freiburg im Breisgau: Walter – Verlag AG, 1968, S. 20–103; Jung, Carl Gustav. *Psichologija ir religija*. Vertė Rasa Drazdauskienė. Vilnius: Aidai, 1998.

Tokiu būdu visi kultūros ženklai yra simboliai. Šį simbolizavimo vyksmą filosofas nusakė įvesdamas „simbolinių formų“ terminą. Simbolinė forma – tai apriorinė struktūra, kuri organizuoja patyrimą, jį sujungdama su loginiu sintezės principu. Įvairioms tikrovės pažinimo sritims (mokslui, menui, religijai) būdingos atskiros simbolinės formos⁸.

Simbolis gali būti literatūros kūrinys, paveikslas, spektaklis ar jo dalis. Kalbant apie meno kūrinį, simbolio vienareikšmiškumas daro tą kūrinį didaktiniu, lėkštu. Meniška įdomūs tie kūriniai, kuriuose simboliai yra keliaprasmiai, tada meno kūrinys įgyja gyvybingumą ir gelmę. Toks meno kūrinys nors ir bus mums žinomas, suprantamas, bet vis tiek norėsis gilintis, kadangi, be jau suvoktos prasmės, jis dar turės savyje kažką neišsakyto. Simbolių daugiareikšmiškumas iškėlė hermeneutikos, t. y. ženklų prasmės interpretavimo, teoriją.

Hermeneutiką mūsų laikais plėtojo prancūzų filosofas Paulis Ricoeuras (1913–2005). Kaip pats yra nurodęs, simbolio problemą kelia bei aktualizuoja dėl to, kad jo epochos žmogus yra nutolęs nuo šventybės, nebesupranta simbolių. Pažymi, jog daro tai panašiai kaip Cassireris, t. y. susiedamas simbolį su mąstymu, tik siauresniu nei jo pirmtakas mastu. Ricoeuras simboliu vadina „kiekvieną reikšmės struktūrą, kurioje tiesioginė, pirminė raidiška prasmė savo pertekliumi žymi dar ir kitą netiesioginę antrinę, perkeltinę prasmę, kuri negali būti suvokta kitaip kaip tik per pirmąją“⁹. Analizuodamas simbolį Ricoeuras kėlė klausimus: kaip istorinė būtybė gali suprasti istorijos procesus, gyvenimo generuojamas reikšmes. Ir koks yra santykis tarp reikšmės kuriančio gyvenimo ir žmogaus, gebančio tas reikšmes apčiuopti, sujungti. Tokį fenomenologinį simbolių reikšmių aiškinimą grindė psichoanalize, religijotyra, lingvistika. Retrospektyviai žvelgdamas į praeitį teigė, jog simbolika negalėjo egzistuoti iki kalbančio žmogaus, todėl tirdamas simbolių pirmenybę teikė kalbai – žodžiams ir tekstams. Rašydamas apie kosminius simbolius, išnagrinėtus Eliadės bei kitų, apie jų atitikmenis tautų mituose,

⁸ Cassirer, Ernst. *Philosophie der symbolischen Formen*, Bde. 1–2. Berlin: Bruno Cassirer Verlag, 1923.

⁹ Ricoeur, Paul. *Egzistencija ir hermeneutika. Interpretacijų konfliktas*. Vert., įvado aut. Arūnas Sverdiolas. Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 15.

folklore ir poezijoje tvirtino, jog visų šių juslinių, regimų, girdimų ir kitokių formų simbolių ištakos yra kalboje. Pažymėdamas ir tai, kad simbolis žmonijos istorijoje yra aptinkamas dar prieš mitus ir bet kokią teologiją. Skirtingai nei vienaprasmiai ženklai, simboliai yra neperregimi, nes pirminė tiesioginė prasmė analogijos keliu perkelia į kitą, o šioji vėlgi kreipia toliau. Mat simbolis pasižymi vidine dinamika, prasmės judėjimu, teikiančiu kitas prasmes. Simbolio analizei Ricoeuras pasirinko vienos grupės – blogio simbolius, jų išraiška kalboje įvairiai nusako nusižengimo sąvoką, nurodo kažką už savęs. *Suteptis*, *nuodėmė*, *kaltumas* – simbolizavimas eina tam tikromis pakopomis, kiekviena iš jų turi dvilypę prasmę. *Suteptis* reiškia, kad atskiras žmogus yra santykyje su šventybe. Senieji apvalymo veiksmai – užkasimas, spjaudymas, metimas šalin – nėra nusakomi niekaip kitaip, kaip tik simboliškai. Skirtingai nei *suteptis*, *nuodėmės* simbolika nėra visai nukreipta į išorę, bet rodo nukrypimą nuo tiesaus kelio, į klystkėlį, reiškia Dievo akivaizdą ir žmogaus ribotumo sąlygotą baimę, siekiant dieviško pykčio išvengti. Tuo tarpu *kaltės* sąvoka nurodo individualią kaltės sampratą, susijusią su pačiu savimi, t. y. žmogaus jausena. Šie laipsniški blogio simboliai išsišakoja, kai pasireiškia tekstuose (mituose), būna susieti ne tik su erdve, laiku, bet ir įvairiais veikėjais. Tie mitai dviejų rūšių – blogį kildinantys iš konflikto dar prieš žmonijos atsiradimą ir kiti – blogio pradžią siejantys su žmogumi. Pirmos rūšies pavyzdys babiloniškos tradicijos *Enuma Eliš* mitas, pasakojantis, kaip atsirado kosmosas ir žmogus. Tai pačiai mitų grupei priklauso tokie antikiniai Prometėjo, taip pat Psichės mitai, pastarasis besiremiantis materialaus – dvasinio pradų dualizmu apie žmogaus kūną, kuris iš esmės yra blogas ir būtent į jį yra ištremiama žmogaus siela. Antrajai mitų grupei priskiriamas pasakojimas, kaip dėl žmogaus kaltės atsirado blogis, tai būtų Biblijos pradžios tekstas apie pirmąjį žmogų Adomą, esantį universalaus pobūdžio, ženklina subjekto pasislinkimą ar tiksliau jo šuolį iš gėrio į blogį¹⁰.

Filosofas Ricoeuras palygina dvi hermeneutikas: pirmą – psichoanalizę grįstą Sigmundo Freudu, antrą, su Dievo karalystės prasme susijusią hermeneutiką.

¹⁰ Ten pat, p. 34–44.

Pirmoji egzistuoja paremta troškimais, nukreipta į žmonijos praeitį, kai prasmės šaltinis yra už subjekto, Dievo karalystės samprata priešingai – pasižymi tuo, kad sąmonė nukreipta ne už, bet priešais subjektą – į būsimąją reikšmę, kuri panaikinama ir tuo pačiu išsaugojama pereinant į kitą prasmę kitoje pakopoje¹¹. Tai Hegelio Dvasios fenomenologija. Nors kaip ir psichoanalizės atveju taip ir čia simboliai aiškinami vienas kitu. Skiriasi tik subjekto kryptingumas. Psichoanalizė kreipia į archaiką, antruoju atveju vyksta Dvasios dialektika pirmyn, pereidama nuo vieno savo pavidalo prie kito. Filosofo teigimu, tai veda į egzistencijos problematiką, būties prasmės klausimo sprendimą. Egzistencija tampa brandi, kokybiška tik tada, kai įsisavina iš objektyvizuoto dvasios gyvenimo iškilusią prasmę, pasireiškusią kūriniuose, institucijose, kultūros paminkluose¹².

Ricoeuras gvildeno svarbią metaforos simboliškumo problemą. Pakoreguodamas ankstesnius savo teiginius apie metaforos menkavertiškumą šiuo klausimu ir apibendrindamas, Ricoeuras rašė: Metafora yra daugiau negu simbolis, kadangi iškelia prasmę, kuri yra miglota, tik numanoma symbolyje. Bet metafora lieka vien kalbiniu veiksmu, nuslenka simbolio paviršiumi, kadangi simbolis yra daugiau negu metafora: jis yra dvimatis, ne tik manifestuoja reikšmę, bet veda į paslaptinę gelmę, prasmių klodą¹³. Priskyrimas teoriškai simboliams metaforą leidžia mums ją nagrinėti, kaip simbolį. Tai bus daroma šioje knygoje.

Lietuvos kultūrai būdingą simboliškumą pabrėžė filosofas Antanas Maceina¹⁴. Teigdamas, kad mūsų kultūroje idėja, mintis ir jausmas būna natūraliai išreiškiamas simboliais, pradedant liaudies menu, papročiais, baigiant profesionaliąja kūryba ir mokslu. Šitokį teiginį lietuvių filosofas išveda išskirdamas lietuvių kultūrai būdingą subjektyvizmą, kai dėmesys kreipiamas į kūrėjo vidų – dvasinį pasaulį, tuomet kūrybinis aktas išreiškia jo dvasią, o kuriama kultūra vadinama *išraiškos* kultūra. Ji skiriasi, Maceinos žodžiais, nuo daikto apipavidalinimo, arba

¹¹ Ten pat, p. 28–29.

¹² Ten pat.

¹³ Ricoeur, Paul. *Interpretacijos teorija. Diskursas ir reikšmės perteklius*. Vertė Rasa Kalinauskaitė, Gintautė Lidžiuvienė. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 81–82.

¹⁴ Maceina, Antanas. *Raštai*, t. 1. Sud. Antanas Rybelis. Vilnius: Mintis, 1991, p. 506–508.

pavidalo kultūros, kai formuojamas estetiškas daiktas, ieškoma tobulos formos, bet prasmei dėmesio skirta mažiau. Lietuviams būdingą *išraiškos* kultūrą rodo lyrizmas poezijoje, muzikoje, tapyboje (ypač tapant peizažus, nes mūsų kraštovaizdis yra lyriškas). Ryškiausias simbolius kūręs Lietuvos tapytojas buvo Mikalojus Konstantinas Čiurlionis. Kalbėti apie dramą yra sudėtingiau, kadangi scenoje reikia sintezės tarp vidinio pasaulio ir daiktų apipavidalinimo. Ryškiausia ypatybė, skirianti tuos du kultūros tipus (*išraiškos* ir *pavidalo* kultūras), yra idėja. Išraiškos kultūroje pabrėžiama idėja, kuri turi būti realizuota dar netapusia forma, stengiantis, kad toji idėja būtų kuo ryškesnė, kuo giliau įsirežtų žiūrovo dvasioje. Tuo tarpu forma idėjos atžvilgiu yra antraeilė, nes lietuviška kultūra savo esme yra idėjos, o ne formos kultūra¹⁵. Išreikšdamas vidinį gyvenimą kūrėjas tai daro tam tikromis idėjomis. Pastarosios yra tikrovės pirmavaizdis, pasižymintis dvasios intuicija, ir turi daugiau būties nei sąvokos, atstovaujančios racionaliai sričiai. Tokiu būdu kūryboje kalbama apie idealą nei apie realybę. Atsiranda tam tikras ilgesys, transcendentinis bruožas. Maceinos teigimu, lietuviai nesižavi gražia forma, jeigu ji nėra susijusi su idėja. Aiškindamas toliau, autorius pažymi, kad geriausiai idėją išreiškia simbolis. Todėl *išraiškos* kultūra savaime krypsta į simbolius ir per juos byloja žmogaus dvasiai.

Tai būdinga ne tik Lietuvos dailės, muzikos, bet ir mokslo sričiai. Kai mokslininkas linkęs tirti labiau negu sistemą atskiras idėjas, kurios yra jam artimos, įdomios, susijusios su jo vidaus pasauliu, simboliai atsiskleidžia ir moksle. Tačiau mokslo srityje juos sunkiau užčiuopti¹⁶. Kai simbolio jausminiai santykiai su būtimi būna racionalizuoti ir praranda gyvą ryšį su tuo, ką išreiškia, simbolis virsta alegorija. Jo ryšys su realybe tampa dirbtinis, suvokiamas protu, neišgyvenamas jausmu¹⁷. Kaip pavyzdį mene nurodė M. K. Čiurlionio simbolinę ir skirtingą jai Kazio Šimonio alegorinę tapybą. Apskritai daugiau simbolių yra lietuvių liaudies kultūroje nei šviesuomenėje, kurioje vyrauja protas. Nors autorius akcentuoja Lietuvos kultūroje vyraujančią simbolizmą, vis dėlto pabrėžia, kad kūryba daugiau

¹⁵ Ten pat, p. 502–506.

¹⁶ Ten pat, p. 508.

¹⁷ Ten pat.

valdoma intuityvios idėjos, kurią išreiškia simbolis, o ne racionalios sąvokos. Maceinos įsitikinimu, tai yra lietuviams įgimta, lietuviai yra simbolistai iš prigimties, jiems būdingi natūralūs simboliai. Dėl to mūsų literatūroje neprigijo *simbolizmas*, meno srovė, įsigalėjusi užsienio kraštų grožinėje literatūroje, kai buvo kuriami dirbtiniai simboliai. Pastarieji suklestėjo šalyse, kuriose buvo iššaknijęs tiesmukiškas realizmas. Tuo tarpu mūsų kultūroje nebuvo reikalo dirbtinių simbolių kurti, nes iš kaimiškos aplinkos sklido natūraliai gimstantys simboliai. Maceina taip pat yra pastebėjęs lietuviškos kultūros žemiškumą – didelę kaimo kultūros ir namų svarbą. Jo teigimu, kaimas yra dvasinio gyvenimo tipas. Kaimiško gyvenimo centras yra namai, kuriuose renkamas apie namų židinį. Kadangi kaime yra ūkio darbų įvairovė. Individui reikia aprėpti skirtingus darbus, lietuvis imasi kūrybos įvairiose srityse. Tai yra vienybės kultūra. Dėl to šioje kultūroje „didelės reikšmės turi religija, nes religija yra kaimo žmogaus ir sykiu visumos žmogaus jungiamasis principas“ – rašė filosofas¹⁸.

Galima pastebėti, kad mūsų laikais baltų ir iš jų išsiskyrusių lietuvių simboliai yra analizuojami Lietuvos kultūros tyrimų institute reguliariai organizuojamose mokslinėse konferencijose (jų surengta devyniolika), tekstai publikuojami tęstiniame leidinyje „Senovės baltų kultūra“ (išėjo dešimt knygų)¹⁹. Įvairių specialybių humanitarai – etnologai, lingvistai, archeologai iš Lietuvos, Latvijos, Baltarusijos ir Rusijos nagrinėja archajinius ir modernius simbolius, jų formą bei prasmę.

Iš viso to, kas pasakyta apie simbolių teorinius svarstymus nuo seniausių iki mūsų laikų, matome, kad simbolio suvokimas buvo glaudžiai susijęs su realybės tam tikrų aspektų atspindėjimu, su pasaulio sakralios struktūros, kuri šiaip jau racionaliui protui lieka uždara, atvertimi. Šia prasme atlikdami mediatoriaus

¹⁸ Ten pat, p. 518.

¹⁹ Simboliams šiame tęstiniame leidinyje buvo skirtos atskiros knygos: *Senovės baltų simboliai*. Vilnius: Academia, 1992; *Dangaus ir žemės simboliai*. Vilnius: Academia, 1995; *Nuo kulto iki simbolio*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002; *Augalų ir gyvūnų simboliai*. Vilnius: Gervėlė, 1999; *Simbolis Lietuvos kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2019. Straipsniai apie simbolius publikuoti ir kitose tęstinio leidinio „Senovės baltų kultūra“ knygose.

vaidmenį tarp objektyvios realybės ir individo įvairūs ritualiniai ir maginiai veiksmai, atskiri žodžiai, sakiniai ir įvaizdžiai, kaip tikėta senovėje, atskleidžia būties paslaptis, geba laiminti bei saugoti. Tai rodo, kad simbolių funkcijos istoriškai yra pažintinė, komunikacinė, transliacinė, ontologinė.

Šios monografijos tikslas – išnagrinėti atskiroms Lietuvos kultūros asmenybėms būdingą simboliką ir jų sukurtus simbolius, pradedant nuo XVI a. ir baigiant mūsų dienomis. Kūrybingų asmenybių Lietuvoje buvo ir yra daug. Knygos autorė tyrimui pasirinko tik atskirus mūsų kultūros pavyzdžius. Tai XVI–XIX a. kūrėjai, kurie, galima sakyti, buvo istorinės mūsų kultūros atramos ar kolonos dėl darbų unikalumo, indėlio į kultūrą, kadangi jų veikalai turėjo didelės įtakos ne vien jų gyvenamoje epochoje, bet ir žymiai vėliau.

Taigi, monografijoje analizuojami ryškūs kultūros atstovai. Pasirinkimą iširti vieną ar kitą asmenybę iš praeities lėmė taip pat autorės moksliniai interesai, nagrinėjimas klausimų, dominančių daugelį metų, – senovės baltų kultūra, jos apraiškos tradicinėje (kaimo) kultūroje. Siekdama išsiaiškinti, kokias žinias apie senovės lietuvių kultūrą pateikė ne tik ankstyvieji (XIII–XV a.), bet ir vėlyvieji šaltiniai, tokie pastarųjų autoriai kaip XVI a. amžiuje gyvenęs istorikas Motiejus Strijkovskis, XVIII a. Kristijonas Donelaitis, XIX a. pirmoje pusėje Simonas Daukantas, dėmesį patraukė jų pačių kūrybos simboliai. Taip pat vieno iš pirmųjų XIX a. antros pusės visuomeninių laikraščių redaktoriaus Vinco Kudirkos darbų simbolika susidomėta, pastebėjus jos ryšį su M. Strijkovskio sukurtais simboliais. Tai sudaro pirmąjį knygos skyrių „Simboliai XVI–XIX a. Lietuvos kultūros pirmeivių darbuose“.

Antrame knygos skyriuje „Simboliai XX–XXI a. pradžios Lietuvos mene“ pristatoma žymių Lietuvos dailininkų Mikalojaus Konstantino Čiurlionio, Šarūno Saukos, Nomedos Saukienės ir režisieriaus Eimunto Nekrošiaus kūrybos simbolių analizė. Tai irgi, kaip sakytą, yra mūsų turtingos kultūros pavyzdžiai – pasižymintys išskirtinumu kūrėjai, kurių darbuose ryškūs saviti simboliai. Magėjo atidžiau pasigilinti į jų simboliais išsakomas idėjas. Bet, kita vertus, žinome, kad įdomių dailininkų, režisierių, kuriančių simbolius, nūdienos Lietuvoje yra žymiai daugiau nei aptartieji šioje knygoje. Pasirinkdama tyrimui būtent tuos meninin-

kus, knygos autorė – etnologė atsižvelgė dar į vieną požymį, mūsų anksčiau minėtą, Antano Maceinos išskirtą Lietuvos kultūros ypatybę – didelę reikšmę jai padariusią kaimo ir namų gyvenseną, kurios atstovų pasaulėžiūrai būdinga glaudi sąsaja su religija. Galimos išlygos: nors M. K. Čiurlionis gyveno Druskininkuose – provincijos miestelyje, bet jo butis ir aplinka XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje buvo artima kaimietiškai, dariusiai poveikį šiam kūrėjui. Nors Š. Sauka ir N. Saukienė iš Vilniaus persikėlė į Užtiltės kaimą netoli Dusetų, jų tapybos objektai su kaimo aplinka ir namais glaudžiai siejasi, nes jie abu yra tapytojai iš natūros. Režisierius E. Nekrošius, gimęs Pažobrio kaime, užaugęs Šiluvoje, yra kaimo atstovas Lietuvos kultūroje; panaudojęs autentiškus kaimo buities daiktus, iš jų režisierius kūrė prasmingus simbolius savo spektakliuose.

Trečiame monografijos skyriuje „Simbolių atvertis mokslo tyrėjų darbuose“ aptariama simbolika, susijusi su Lietuvos mitologijos specialistės Nijolės Laurinkienės ir istoriko Antano Tylos asmenybėmis, jų nuveiktais darbais. Į šių mokslininkų tyrimus žvelgiama dvejopai. Pirma, prisimenant A. Maceinos teiginį, kad simboliai, būdingi Lietuvos kultūrai, skleidžiasi ne tik mene, bet ir moksle, kada mokslininkas tiria konkrečias jam artimas problemas, bet ne visą sistemą. Tokie yra N. Laurinkienės tyrimai, skirti ne visai baltų religijos ir mitologijos sistemai, bet atskiroms mitinėms lietuvių būtybėms: Perkūnui, Žemynai, Saulei, Mėnuliui atskleisti. Jei palygintume ją su Gintaro Beresnevičiaus darbais, matytume, kad šis mokslininkas aprėpė visą baltų religiją ir ją tyrinėjo. Tačiau skirtingai negu jo, Laurinkienės tyrimuose yra daugiau simbolių, kadangi simboline prasme pasižymi jos tiriamasis objektas. Vadinasi, simboliai atspindi ir mokslininkės nagrinėjamuose folkloro vaizdiniuose, ir su jais siejamuose tradiciniuose lietuvių papročiuose. N. Laurinkienė, produktyviai besidarbuodama šioje srityje, pasiekė reikšmingų rezultatų, už kuriuos buvo įvertinta valstybine Jono Basanavičiaus vardo premija, ji yra viena ryškiausių šiuo metu mitologijos srities mokslininkų Lietuvoje.

Istorikas Antanas Tyla tyrinėjo įvairius Lietuvos istorijos aspektus, ypač LDK ir XIX a.–XX pradžios Lietuvos išsivadavimo iš carinio jungo laikotarpį. Tačiau visos Lietuvos istorijos jis neparašė. Tad jis priskirtinas filosofo Antano Maceinos nurodytai simbolinio mokslo atstovų grupei. Tačiau, jei pasižiūrėtume

į kitų istorikų darbus, pamatytume, kad dažnas iš jų gilina pamėgtas temas, bet ne Lietuvos istoriją kaip visumą. Antano Tylos kaip mokslininko pavyzdį pateikiame, kadangi tai nusipelnęs istorikas, įvertintas įvairiais apdovanojimais, ilgai ir aktyviai besidarbavęs moksle. Jo suformuluota ir ištirta pilietiškumo koncepcija ypač aktuali šiandien.

Simbolių prasmę sąlygoja pasaulėžiūra ir epocha, kurioje asmenybė gyvena. Būtent todėl monografijoje apžvelgiamos kultūros veikėjų veiklos istorinės aplinkybės, jų pažiūros, kreipiant dėmesį į biografiją, atspindint vidinius išgyvenimus, vertybes, kurioms pašvęstas tiriamos kultūrinės asmenybės gyvenimas ir kūryba.